

ELEMENTE MISIOLOGICE ÎN PRESA BISERICESCĂ DIN BANATUL ISTORIC LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX (I)

Preot Bogdan Neaga

THE ECLESIASTICAL PERIODICALS IN THE BANAT AREA AT THE BEGINNING OF THE XX-TH

Abstract : Banat was a contact bridge between the Central Europe civilisation and South-East, developed over the centuries its own specific with distinct ethnical, cultural and spiritual particularities.

During the 1716-1718 war, Banat was occupied by the Austrian army and acknowledged as imperial province by the Passarowitz peace treaty (1718). Timisoara pashalic was abolished.

Incorporated in the Habsburg Empire, Banat held a particular position at the joint of peripheral Europe, newly acquired on the continent, with classical Europe, between the East-Balkan space and the West-Central European one, gravitating towards the South area, within the permanent oscillation of Europe between North and South.

Keywords: Banat, civilisation, cultural, spiritual, province

I.1. Coordonate istorice bănăţene

Banatul istoric este provincia ce se întinde între Dunăre, Mureş, Tisa şi Carpaţi¹. În secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea arealul Banatului este de 28.526 km², din care 18.966 km² aparţin României, 9.276 km² aparţin Iugoslaviei, iar un colţ din nord-vest, la confluenţa Mureşului cu Tisa, depinde de Ungaria, 284 km². Acest teritoriu a fost împărţit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea în trei comitate: Torontal în Vest, Timiş, în centru şi Caraş-Severin în est.

Banatul a fost o punte de contact între civilizaţia Europei Centrale şi Sud-Estice, a dezvoltat în decursul veacurilor un specific al său cu distincte particularităţi etnice, culturale, spirituale.

¹ I. Munteanu, *Banatul Istoric. 1867-1918. Aşezările. Populaţia*, vol 1, Editura Excelsior Art, Timişoara, 2006, p. 46.

În timpul războiului din 1716-1718, Banatul a fost ocupat de armatele austriece și recunoscut ca provincie imperială prin pacea de la Passarowitz (1718). Pașalâcul de Timișoara este desființat.

Integrat în Imperiului Habsburgic, Banatul a deținut o poziție particulară la întâlnirea Europei periferice, nou achiziționată continentului, cu Europa clasică, între spațiul răsăritean-balcanic și cel vest-central european, gravitând spre zona sudică, în permanenta pendulare a Europei între nord și sud².

Curtea Austriacă a înființat, în Banat, Granița Militară în data de 18 aprilie 1768. Aceasta a cuprins teritoriile dintre Orșova și Caransebeș, iar sediul central se afla la Mehadia. În anul 1775, Graniței Militare i s-a adăugat noi teritorii: Țara Almăjului și zona Clisurii Dunării, până la cursul inferior al râului Nera³. Granița militară a cuprins 1/4 din teritoriul Banatului românesc și 1/5 din populația lui.

În secolul al XVIII-lea, din necesitatea de a consolida dominația austriacă și a exploata eficient bogățiile naturale au fost colonizați locuitori din sudul Germaniei și Austria. Nicolae Iorga scria⁴: „În 1718 imperialii își lărgiseră mult hotarele posesiunii lor în acest Răsărit unde reclamau întreaga moștenire a Ungariei regale, vrând să prefacă simple pretenții într-o dominație efectivă. Eugeniu de Savoya le dădu stăpânirea Banatului Timișoarei, pe care-l organizează într-un chip exemplar, colonizându-i cu elemente occidentale, până și cu francezi și spanioli, alături de sârbi imigrați, unii chiar dintr-o epocă mai veche și români...” Aceștia au contribuit simțitor la dezvoltarea economică a zonei, dar populația locală s-a confruntat mereu cu numeroase greutăți, legate de politica de centralizare excesivă. Acest nou context istoric va avea ca răspuns afirmarea și dezvoltarea mișcării de emancipare națională.

Banatul este încorporat Ungariei între anii 1778 și 1780. S-a întâmplat în urma insistențelor nobilimii maghiare către Curtea imperială, prin care s-au ridicat pretenții asupra acestui teritoriu. Consecința a fost reorganizarea Banatului. Banatul civil a fost organizat în trei comitate: Timiș, Torontal, Caraș. Cele trei comitate erau subordonate Consiliului ungar și prin el guvernului de la Pesta. Din momentul alipirii la Ungaria se va aplica în Banatul civil numai legislația aprobată în Dieta ungară, unde cele trei comitate își trimiteau reprezentanți. Granița Militară bănățeană, structură administrativă și militară, creată cu scopul apărării în fața amenințării otomane⁵ - partea de sud, sud-estul și sud-vestul Banatului, a rămas pe mai departe sub administrația Imperiului. Granița Militară era condusă de Comandamentul Militar General al Banatului cu sediul la Timișoara, subordonat direct Consiliului Aulic de Război din Viena⁶.

² N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Editura Facla, Timișoara, 1986, p. 7.

³ *Ibidem*, p. 102.

⁴ N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, Editura Minerva, București, 1985, p. 22.

⁵ C. Feneșan, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial. 1716-1778*, Editura de Vest, Timișoara, 1997, p. 36.

⁶ *Ibidem*.

În Ungaria prima jumătate a secolului al XIX-lea a fost marcată de răspândirea ideilor liberale, de ascensiunea mișcărilor politice care vor cristaliza conștiința națională a popoarelor din monarhie. Urmarea a fost susținerea acțiunilor politico-sociale pentru schimbarea vechii orânduiei din societate, reorientarea pe făgaș modernizant. Pe fondul acestor noi concepții politice s-a desfășurat opoziția cercurilor politice maghiare față de centralismul habsburgic, manifestându-se tendințe vehemente a factorilor politici maghiari de desprindere de sub autoritatea Vienei.

Pe fond tensionat marcat de frământări și acțiuni naționale s-a declanșat revoluția din 1848. Reprezentantul român bănățean al revoluției de la 1848 a fost Eftimie Murgu. Sosirea sa în Banat a accentuat mișcarea țărănească și a radicalizat-o. În această atmosferă tensionată a fost convocată adunarea de la Lugoj din 15/27 iunie. Printre dezideratele declarate s-au aflat și numirea lui Eftimie Murgu, Căpitan suprem al Banatului, reînființarea Mitropoliei Banatului, limba română să devină limbă oficială în tot Banatul ș.a.⁷

Aprobarea dezideratelor de la Lugoj, ar fi însemnat constituirea unui Banat autonom, cu o conducere națională românească, cu o organizare bisericească proprie și cu limba română ca limbă oficială.

Revoluția din 1848-1849 a fost înfrântă prin intervenția trupelor austriece. La 18 noiembrie 1849, prin Rescript imperial a fost creată provincia Voievodina Sârbească și Banatul Timișan⁸. S-a reintrodus sistemul de guvernare absolutist.

Provincia a fost pusă sub administrație militară și împărțită în cinci districte: Lugoj, Timișoara, Becicherecul Mare, Neoplata, Zombor. Capitala provinciei era la Timișoara. Problemele administrative erau subordonate direct ministrului de interne din Viena, iar cele judiciare ministrului de justiție din Viena. Guvernatorul militar a fost ajutat de consilieri, secretari și funcționari administrativi. Șefii districtelor erau consilieri ai guvernatorului. Districtele erau la rândul lor împărțite în cercuri districtuale. În reședința districtului exista tribunalul districtual. La Timișoara s-a aflat tribunalul provincial. Pe lângă guvernatorul provinciei existau consilieri școlari care gestionau problemele învățământului. Limba oficială a provinciei a fost germana⁹.

Modul de organizare a provinciei a provocat o puternică nemulțumire în rândul românilor bănățeni. Practic provincia nou înființată în anul 1849 era alcătuită din două părți: Banatul Timișan și Voievodina Sârbească. În aceasta din urmă era însă inclusă și o parte a Banatului istoric (o parte a fostelor comitate Torontal și Timiș). Pentru o parte importantă a românilor bănățeni

⁷ G. B. Duică, *Eftimie Murgu*, în *Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului*, București, 1937, p. 170.

⁸ G. Ploșteanu, *Din lupta lui Paul Vasici pentru drepturile românilor bănățeni și transilvăneni*, în *Banatica*, Reșița, IV, 1977, p. 271.

⁹ G. Popovici, *Istoria Românilor Bănățeni*, Editura Autorului, Lugoj, 1904, p. 373.

acest lucru a însemnat pe lângă subordonarea ierarhică bisericească și subordonarea administrativă.

Cu toate aceste neajunsuri, anii 1850-1860 au însemnat pentru Banat și o serie de schimbări pozitive și o certă orientare spre modernizare.

În 30 martie 1850 s-a publicat decretul imperial privind înființarea Camerelor de Comerț și Industrie pe tot cuprinsul Imperiului. Pentru provincia Banatul Timișan și Voievodina Sârbească, Camera de Comerț și Industrie a avut sediul la Timișoara. Înființarea ei a avut loc la 1 octombrie 1850 și avea treizeci de membrii numiți de guvernator. A funcționat până în anul 1948 și a jucat un rol important în progresul economic. Activitatea Camerei a fost benefică pentru progresul general din întreg Banatul. A susținut introducerea metodelor noi de cultivare a pământului, exportul masiv pe piețele europene și americane. Banatul devine principalul grânar al Ungariei. Camera de comerț și industrie din Banat a sprijinit mult dezvoltarea și diversificarea ramurilor industriale, calificarea forței de muncă prin înființarea școlilor de ucenici¹⁰.

În data de 2 martie 1853 a fost publicată Patenta imperială pentru Banat, care reglementa noua situație generată de desființarea iobăgiei. Acest act a legiferat dreptul de proprietate funciară a iobagilor eliberați, recunoscând, totodată dreptul țăranilor de a dispune liber de pământul lor. Patenta specifica faptul că țăranii dispuneau de terenurile primite numai dacă nu erau afectate legile privitoare la parcelarea proprietăților. Cu toate neajunsurile în aplicare, Patenta urbană a avut urmări pozitive, care vor grăbi procesul de modernizare în agricultură¹¹.

În liniștita și oarecum toleranta perioadă a absolutismului (1850-1860), Curtea Imperială de la Viena hotărăște, în octombrie 1860, statutul autonom al Transilvaniei în cadrul Imperiului habsburgic. Prin diploma din 1860 apar noi prevederi reformatoare: recunoașterea drepturilor istorice ale popoarelor din imperiu, egalitatea cetățenilor în fața legilor, garantarea libertăților religioase etc.

La 20 octombrie 1860 se abandonează sistemul absolutist de guvernare în Imperiu și se introduce sistemul constituțional, de nuanță liberală, ce permitea afirmarea politică relativă a naționalităților, deci și a românilor.

Ca urmare a acestor hotărâri, cu dăruirea oamenilor de cultură bănățeni și transilvăneni: Andrei Șaguna, Ioan Popasu, Andrei Mocioni, Petru Mocioni, Vicențiu Babeș, Petru Cermena, reapar și speranțele românilor de a avea propria autonomie și o Biserică independentă.

În noiembrie 1860, frunțașii din Banat solicită încorporarea Banatului la Transilvania autonomă, însă împăratul, în 27 decembrie 1860, hotărăște alipirea Banatului la Ungaria, respingând cererea românilor bănățeni. În 26 februarie

¹⁰ I. Munteanu, *Banatul Istoric. 1867-1918. Așezările. Populația*, Vol.1, ..., p. 26.

¹¹ *Ibidem*.

1861, împăratul Austriei promulgă legea prin care Transilvaniei i se acordă o anume autonomie în cadrul Imperiului. Astfel între 1863 și 1864 au fost aprobate două legi importante: „întrebuințarea celor trei limbi ale țării în comunicațiunea publică oficială” și cea referitoare la „egala îndreptățire a națiunii române și a confesiunilor ei”¹².

Încheierea dualismului austro-ungar în anul 1867, a dus la accentuarea mișcărilor de oprimare națională. Locuitorii nemaghiari au fost supuși unui insistent proces de deznaționalizare. Guvernul maghiar a adoptat legii, cu o vădită tentă de discriminare națională (legea naționalităților, electorală, a învățământului, a presei). O consecință a politicii maghiare a fost desființarea în anul 1872 a Graniței Militare, iar regimentul grăniceresc de la Caransebeș a devenit regiment obișnuit. Teritoriul grăniceresc a intrat sub conducerea guvernului maghiar.

În perioada anilor 1867 și 1918 a fost dusă o politică drastică de maghiarizare a instituțiilor și a administrației.

Pe plan bisericesc, prin decretul imperial din 24 decembrie 1864 se înființează noua Mitropolie Ortodoxă Română a Transilvaniei sub conducerea lui Andrei Șaguna, având în subordine episcopiile Aradului și Caransebeșului. Unele surse¹³ menționează faptul că la data de 24 decembrie 1864 a avut loc despărțirea ierarhică de biserica sârbească¹⁴, după cum rezultă din circulara lui Andrei Șaguna, din 25 decembrie 1864¹⁵. Despărțirea ierarhică de Patriarhia Carlovițului a intrat în vigoare în 3/15 iulie 1865¹⁶. A fost o mare izbândă a neamului românesc.

În 20 septembrie 1865 un alt decret imperial anulează Patenta Imperială din februarie 1861, care asigura autonomia țărilor din Imperiu, deci și a Transilvaniei¹⁷. În 6 decembrie 1865 Dieta decretează unirea Transilvaniei cu Ungaria, desființând autonomia Transilvaniei și deschizând drumul dualismului austro-ungar. Statul austriac, în urma unor înfrângeri în bătăliile purtate cu Prusia, recurge la înțelegerea cu burghezia și moșierimea maghiară, împarte puterea între clasele dominante din Austria și Ungaria, proclamându-se statul dualist austro-ungar pe 8 Iulie 1867, când împăratul Franz Iosef se încoronează ca rege al Ungariei. În aceste condiții, pentru românii din Banat apar probleme

¹² N. Iorga, *op. cit.*, p. 23.

¹³ A. Ghidiu, I. Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, Caransebeș, 1909, p. 121, apud C. Brătescu, *Episcopul Ioan Popasu și cultura bănățeană*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1995, p. 25.

¹⁴ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Sofia, 2000, București, p. 365.

¹⁵ N. Popea, *Vechea Mitropolie ortodoxă română a Transilvaniei, suprimarea și restaurarea ei*, Sibiu, 1870, p. 305.

¹⁶ C. Brătescu, *op. cit.*, p. 25.

¹⁷ D. I. Predoiu, *Transilvania, inima eternei Dacoromâniei*, în *Dacia Magazin*, nr. 20, martie 2005, p. 28.

deosebit de grele: apărarea ființei naționale, în primul rând a limbii și culturii, cât și asigurarea condițiilor social-economice de existență și dezvoltare.

Obiectivul principal urmărit de fruntașii românilor, începând cu anul 1867, a fost restaurarea autonomiei Transilvaniei și a Banatului. Cel mai vehement protest a fost *Pronunciamentul* de la Blaj din 1868. În 1869 au fost create două partide naționale în Transilvania și Banat, Crișana și Maramureș. Elita românească nu era unitară în atitudinea care trebuia adoptată față de dualism. Cei mai mulți conducători ardeleni, în frunte cu Ioan Rațiu, susțineau *pasivismul*, ca o formă de protest împotriva desființării autonomiei Transilvaniei. *Activismul* îl avea drept principal adept pe mitropolitul Andrei Șaguna, care susținea că românii trebuie să participe la viața politică, deoarece numai în acest fel pot să-și apere interesele.

În 1881 a luat ființă Partidul Național Român. Ca tactică de luptă s-a adoptat pasivismul. În condițiile pasivismului, s-a pus accent pe activitatea culturală, urmărindu-se înfăptuirea unității culturale a românilor, aceasta reprezentând premisa unității politice.

Declanșarea primului război mondial aduce asupra majorității populației un șir de suferințe. Aproape toate întreprinderile au fost militarizate. Un număr mare de bărbați din toate localitățile au fost mobilizați și trimiși pe front, războiul lăsând în urmă numeroase văduve și orfani.

În perioada războiului au fost luate măsuri speciale împotriva presei. Unele ziare au fost interzise. La sate a fost declanșată o intensă campanie de rechiziții a produselor agricole, animalelor. În majoritatea localităților cantitatea de produse agricole rămasă sătenilor i-a dus în pragul foametei. Au fost impuse locuitorilor șapte împrumuturi de război, obligându-i să dea sume de bani. În fabrici ziua de muncă era de șaisprezece ore, iar în locul bărbaților mobilizați pe front, lucrau femei și copii. Până în anul 1917 aproximativ 2/3 din învățătorii români au fost trimiși pe front. Autoritățile maghiare au dus o politică aspră împotriva fruntașilor români și sârbi. Sub pretextul de înaltă trădare, agitații contra statului au fost deportați în lagăre sau arestați și întemnițați sute de oameni¹⁸.

Sfârșitul primului război mondial a găsit populația Banatului într-o stare extrem de tensionată. La 31 octombrie 1918, are loc o demonstrație de stradă la Timișoara. În aceeași zi, în sala Casinei militare, are loc o întrunire a celor mai importante personalități politice și militare locale¹⁹.

Locuitorii Caransebeșului și satelor din împrejurimi, în cadrul unei adunări festive, au hotărât înființarea Consiliului Național în ziua de 7 noiembrie 1918. La propunerea lui Cornel Corneanu, Consiulul Național hotărăște înființarea gărzilor naționale române, cu filiale în fiecare comună²⁰. Concomitent, Episcopatul român recunoaște Consiliul Național Român, iar episcopul de

¹⁸ I. Munteanu, Rodica Munteanu, *Timiș. Monografie*, Editura Marineasa, Timișoara, 1998, p. 66.

¹⁹ *Idem*, *Timișoara. Monografie*, Editura Mirton, Timișoara, 2002, p. 94.

²⁰ *Foaia Diecezană*, Caransebeș, XXXII, 1918, nr. 42, 28 octombrie/10 noiembrie, p. 2-3.

Caransebeș ordonă preoților ca în biserici să nu mai fie pomenit împăratul austro-ungar, ci „înalta noastră stăpânire națională”²¹.

La mijlocul lunii noiembrie 1918 situația din Banat se complică și mai mult. În baza unei Convenții Militare semnate la Belgrad, armata maghiară trebuia retrasă la nord de râul Mureș. Teritoriul evacuat trebuia ocupat de forțele aliate. Pe acest temei, unitățile militare sârbe intră în Banat și la 14 noiembrie 1918 ocupă Timișoara. Comandamentul sârb preia administrația militară, dizolvă Gărzile naționale, iar mai târziu preia și administrația civilă. Prin ocuparea Banatului sârbii au încercat punerea Conferinței de pace în fața faptului împlinit și încorporarea acestei provincii la Regatul Sârbo-Croato-Sloven.

Pe acest fond au loc alegerile pentru Adunarea Națională de la Alba-Iulia, începând cu 21 noiembrie. La Alba Iulia, românii bănățeni au avut reprezentanți din 275 localități (255 din Timiș și Caraș, iar 20 din Torontal). Au participat 321 delegați oficiali bănățeni. În marele Sfat național ales de Adunare au fost 44 reprezentanți din Banat, iar între cei șase secretari ai Adunării au fost cooptați social-democratul Traian Novac din Timișoara și militantul național din Lugoj, Caius Brediceanu. Din delegația ce s-a prezentat la București cu hotărârea de Unire a marii Adunări Naționale, făceau parte, din Banat, pe lângă episcopul Caransebeșului, Miron Cristea, Caius Brediceanu și Cornel Corneanu²².

Cu toate eforturile românilor, realizarea unirii rămânea un deziderat, întrucât teritoriul continua să fie ocupat, conform Convenției de armistițiu, de trupele sârbești, iar începând cu luna ianuarie 1919 și de trupele franceze.²³ În cadrul Conferinței de Pace de la Paris, șeful delegației române, Ion I. C. Brătianu, solicită Consiliului Suprem al Conferinței de Pace să recunoască Unirea Banatului *întreg* cu România, în conformitate cu prevederea din Tratatul încheiat cu Antanta la 4 august 1916. Delegația sârbă a pretins jumătatea de vest a provinciei. Premierul român a cerut trimiterea unei delegații pentru informarea directă în Banat și furnizarea de date reale. În 19 februarie 1919 sosesc la Timișoara, pentru informare, americanii Goodwin și Davison. Comportamentul autorităților sârbe în Banat, determină Consiliul Dirigent și guvernul României să insiste la Conferința de Pace pentru o informare corectă asupra situației din provincie. Guvernul francez îl trimite pe generalul Berthelot. Îi este pus la dispoziție un tren special. Este întâmpinat la Timișoara, Lugoj, Caransebeș etc. de un mare număr de români care îi furnizează informații detaliate. În urma rapoartelor generalului francez, guvernul francez intervine și impune înlocuirea unităților militare sârbe, din o parte a teritoriului ocupat, cu cele franceze. Trupele sârbe se retrag și se concentrează în zona centrală și vestică a Banatului, iar restul provinciei ajunge sub controlul unităților franceze,

²¹ *Idem*, nr. 45, 18 noiembrie/1 decembrie, p. 1.

²² I. D. Suci, *op. cit.*, p. 140.

²³ *Ibidem*.

comandate de generalul Pruneau și generalul Farret.²⁴ În urma repetatelor intervenții ale fruntașilor bănățeni și ale maiorului Oancea, ofițer de legătură al Comandamentului unităților române din Transilvania pe lângă trupele de ocupație din Banat, la generalul Pruneau s-a obținut îndepărtarea generalului Farret, maghiarofil declarat, care a sprijinit reinstalarea autorităților maghiare în unele localități din sudul provinciei.

În cursul lunilor februarie-iunie 1918 problema Banatului a evoluat spre o *soluție politică* în dezbaterile Conferinței de Pace. S-a urmărit evitarea accentuării unor tensiuni, nedorite între Regatul României și Regatul Sârbo-Croato-Sloven. S-a recurs de fapt, la o *soluție de compromis*. Puterile Antantei au promis României teritoriul întregului Banat prin Tratatul semnat la 4 august 1916, însă și Serbia trebuia răsplătită pentru sacrificiile făcute în războiul mondial. După o activitate intensă, la 6 aprilie 1919 experții Marilor Puteri au întocmit documentul final cu propunerile privind împărțirea Banatului și stabilirea viitoarelor granițe. Cele două rapoarte ale experților sunt înaintate Comisiei Teritoriale Centrale din cadrul Conferinței de Pace. Acestea sunt aprobate și înaintate Consiliului Miniștrilor de Externe, care acceptă propunerile făcute la 23 mai 1919. Chestiunea Banatului intră astfel în faza soluției finale la Conferința de Pace.²⁵ La 13 iunie 1919 va fi comunicată României și Serbiei.

În contextul acestei situații, în luna mai 1919 a început retragerea trupelor franceze, iar unitățile militare sârbe se repliază treptat la vest de linia de demarcație stabilită de Conferința de Pace. În teritoriul revenit României intră detașamentele de jandarmi români urmate de unități ale Armatei Române, care asigură instaurarea liniștită a administrației românești. În 18 mai primele unități ale Armatei Române intră în Arad, iar la 23 mai 1919 un detașamanet de 550 jandarmi români sosește la Lugoj. Foaia Diecesană precizează că în toate localitățile forțele militare române au fost primite cu entuziasm de către populație.²⁶ Sosește la Lugoj și dr. George Dobrin în 25 mai 1919, numit de Consiliul Dirigent prefect al comitatului Caraș-Severin. Începând cu 28 mai se instaurează definitiv conducere politică și administrativă românească în acest teritoriu, acțiune finalizată în cursul lunii iunie 1919.²⁷

Armata română intră în Timișoara la 3 august 1919 sub conducerea colonelului Economu, defilând în Piața Unirii înaintea colonelului Constantin Sterea, a prefectului dr. Aurel Cosma și în fața unei mulțimi de entuziasmați care așteptau această clipă. Acest eveniment semnificativ din istoria Timișoarei

²⁴ G. Neamțu, *Activitatea Consiliului Național Român din Caransebeș. Nov. 1918-Aug. 1919. Amintiri și documente*, Caransebeș, 1927, p. 94.

²⁵ David Spector Sherman, *România și Conferința de Pace de la Paris. Diplomația lui Ion I. C. Brătianu*, Iași, 1995, p. 169-170.

²⁶ *Foaia Diecesană*, Caransebeș, XXXIV, 1919, nr. 13, din 1 iunie, p. 3.

²⁷ Informații primite de la prof.univ.dr. Ioan Munteanu. Aduc mulțumiri.

este prezentat pe larg în volumul întocmit de I. Munteanu, V. M. Zaberca și Mariana Sârbu²⁸.

Sărbătoarea populară prilejuită de intrarea armatei române a continuat și după încetarea defilărilor și cuvântărilor, prin agapa creștină comună de la „Casina militară”.

I.2. Confesionalitate și naționalitate. Aspecte demografice

A. Generalități

În a doua jumătate al secolului al XIX-lea și la începutul secolului următor evoluția demografică din Banatul istoric a fost influențată de convergența unor factori compleși, generați de condițiile naturale, de prefacerile importante desfășurate în viața economică, socială și culturală, de intervenția cercurilor politice prin continuarea colonizărilor, de starea de sănătate și mentalitățile locuitorilor provinciei²⁹.

Începând cu deceniul al șaptelea din secolul XIX s-au abătut mari dificultăți materiale asupra populației, datorate condițiilor naturale nefavorabile. La începutul deceniului a fost o secetă gravă, care s-a prelungit câțiva ani, provocând scăderea recoltelor agricole, decimarea animalelor și înfometarea mai cu seamă a familiilor din pătura socială săracă a satelor. În partea a doua a deceniului, s-au abătut precipitații deosebit de abundente, urmate de inundații, distrugerii de recolte și de o nouă perioadă de lipsuri materiale, aduse până la pragul înfometării multor familii țărănești³⁰.

În acest context s-a produs deteriorarea stării de sănătate a populației, concretizată în creșterea mortalității, care va lua proporții dramatice în deceniul opt. În anii 1872, 1873, cu prelungire și în 1874, a intervenit o violentă epidemie de holeră, care a lovit rând pe rând un mare număr de localități și a secerat mii de vieți. Consecința a fost scăderea numărului locuitorilor în sute de așezări bănațene. S-a adăugat și o epidemie de variolă, însă de proporții mai reduse, care amplifică fenomenul de scădere a populației. Situația se redresează abia spre sfârșitul deceniului opt și va intra în normalitate în perioada care va urma până la izbucnirea primului război mondial. Nu se mai declanșează epidemii grave și de întinsă cuprindere în așezările bănațene, iar condițiile naturale, cu excepția anului 1912, nu mai periclitizează masiv starea materială a locuitorilor. S-au adăugat unele măsuri profilactice luate de autorități, cât și ameliorarea asistenței medicale, cu consecințe asupra stării de sănătate și evoluției populației.

²⁸ I. Munteanu, V.M. Zaberca, Mariana Sârbu, *Banatul și Marea Unire 1918*, Editura Mitropoliei Banatului, 1992, p. 330-340.

²⁹ I. Munteanu, *Populația Banatului istoric la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în *Studii de istorie a Banatului*, vol. 28-29, Timișoara, 2005, p. 273-293.

³⁰ I. Munteanu, *Banatul istoric*, vol. 1, ..., p. 238.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, schimbările modernizatoare din economie și viața socială, ridicarea nivelului de pregătire școlară, noile mentalități care se impun treptat în lumea satelor și a orașelor, obiectivele politice urmărite de cercurile guvernante maghiare se implementează direct în dinamica populației bănățene. Construirea întinsei rețele de căi ferate și de drumuri modernizate, extinderea raporturilor capitaliste în economia agrară, dezvoltarea afacerilor comerciale și activităților culturale, implică locuitorii autohtoni în circuitul de bunuri și valori umane. Orașele bănățene, între care și Timișoara, înregistrează un însemnat progres economic, cultural și urbanistic; se orientează spre ramurile de activitate modernă, care pretind mereu suplimentarea forței de muncă. Asigură, astfel, condițiile necesare creșterii demografice. Au intervenit și interesele politice ale guvernanților maghiari, care printr-o acțiune de colonizare, au urmărit să asigure stabilirea de populație maghiară în diferite zone ale spațiului geografic și demografic bănățean, să sporească ponderea elementului maghiar în provincie.

Interferența acestor fenomene complexe a generat o serie de particularități și unele componente distincte în dinamica populației timișene. Constatăm o creștere lentă a numărului locuitorilor, în special la sate; o evoluție inegală în cuprinsul celor trei comitate, cu diferențe însemnate de la o plasă administrativă la alta. S-au produs delimitări evidente în evoluția demografică pe zone geografice, în funcție de condițiile de relief, de posibilitățile așezărilor de dezvoltare economică și socială, de implicarea autorităților în aplicarea politicii colonizatorilor. Sunt pronunțate diferențele în dinamica numărului locuitorilor pe perioadele de timp scurse până la sfârșitul primului război mondial.

În ceea ce privește aspectul demografic, cel mai important fenomen îl constituie modificarea structurilor etnice din cadrul așezărilor. El s-a manifestat pe parcursul întregului secol al XIX-lea, dar cunoaște nuanțări speciale spre sfârșitul acestuia. În anul 1774 funcționarul austriac J.J. Ehrler consemna faptul că 67,1% din așezările bănățene erau locuite numai de români, iar 19% din așezări erau locuite numai de germani sau sârbi. La începutul secolului al XX-lea situația era schimbată substanțial, rămânând puține așezări locuite de o singură etnie. Diversitatea etnică din cadrul localităților bănățene a devenit tot mai pronunțată și s-a datorat unei complexități de cauze. Progresul rapid și important al raporturilor capitaliste din economie, realizările cu sensuri moderne, din alte sectoare de activitate au determinat accentuarea mobilității populației și diversificarea ocupațiilor oamenilor. În Timișoara se stabilesc numeroase persoane, de diferite naționalități, cu calificări superioare sau medii, pretinse de activitățile moderne din ramurile industriale, din comerț, transporturi, comunicații, sistemul bancar. A contribuit la această diversificare a structurilor etnice și spiritul de toleranță al locuitorilor băștinași, mentalitatea răspândită în Banat de conviețuire pașnică. Nu pot fi omise obiectivele politice stabilite de autorități, pentru consolidarea poziției etnicilor maghiari, prin extinderea aparatului funcționaresc ungar, prin

stabilirea unor grupuri de familii maghiare în zonele și în așezările cu populație românească omogenă. Sunt realități care dovedesc complexitatea aspectelor implicate în evoluția demografică a Timișoarei și a Banatului în general, elementele particulare care au intervenit în desfășurarea acestora.

Recesămintele efectuate de autorități, pe baza unor criterii moderne, la intervale regulate de timp (anii 1869/70; 1880; 1890; 1900; 1910)³¹ oferă o bogată informație statistică, care îngăduie analiza în profunzime a fenomenelor demografice din Banatul istoric. Conțin date complete pe localități, subunități teritorial-administrative, comitate privind numărul locuitorilor, structura populației pe sexe, grupe de vârstă, starea civilă, limba maternă, ocupații, confesiune etc.

Realitățile istorice din Banat, evoluția societății din această provincie, au fost influențate de structura populației în funcție de limba maternă, de naționalitate acesteia. Recensămintele oficiale efectuate de autoritățile maghiare ne oferă informații însemnate. Au însă un grad de relativitate, cu deosebire, în privința structurii populației pe naționalități. Au generat această relativitate două cauze: a. utilizarea ca indicator a limbi materne, în locul celui de naționalitate, pentru clasificarea celor recenzați; b. preocuparea clară a oficialităților statului ungar de a crește artificial ponderea populației maghiare prin includerea persoanelor de altă naționalitate în categoria celor declarați de limbă maternă maghiară.

În concepția celor de la putere, subliniau redactorii ziarului *Drapelul* din Lugoj, în anul 1901, limba maternă este acea limbă pe care locuitorul „o vorbește mai bine și mai cu drag. Ca urmare, comisarii însărcinați cu recenzarea populației au făcut ca și acela care abia bombănește câteva cuvinte ungurești a fasonat limba maghiară ca limbă maternă oficială. În felul acesta, sute și mii de români slabi de înger, parte presionați prin largă și falsă explicație a limbii materne, sunt pierduți din numărul românilor. Câți gornici de pădure, de țarină, câți geandarmi și oficanți publici, mici și mari, cu graiul românesc, de frică să nu – și periclitize pita de toate zilele, au căzut victimă procedurii acesteia fără seamăn”³².

În aprecierea corectă a structurii populației bănățene pe naționalități trebuie să ținem seama de această realitate. În mod evident, a fost sporită numeric și procentual populația maghiară în detrimentul celorlalte naționalități, a românilor și germanilor cu deosebire.

B. Populația rurală

Recesămintele menționate indică o creștere lentă a populației rurale. Într-un interval de timp de patru decenii, sporul demografic a fost de numai 167. 799 persoane în întreaga provincie, respectiv 14%. La o populație de aproximativ 1,3 milioane locuitori revenea, în medie, doar o creștere anuală de 4195 persoane.

³¹ *Ibidem*, p. 240.

³² *Drapelul*, Lugoj, I, 1901, nr. 3, 6/19 ianuarie, p. 2.

Sub raportul naționalităților care trăiau în provincie, Banatul istoric era dominat în preajma primului război mondial de patru mari comunități etnice:

română – 41,7%;

germană – 22,5%;

sârbă – 17,4%;

maghiară – 13,3%³³.

În afara celor patru comunități naționale în localitățile rurale, mozaicul demografic era completat cu numeroși locuitori de alte naționalități. În anul 1910 mai sunt înregistrați: 20.707 persoane de etnie slovacă; 2366 ruteni; 4415 croați etc.

Recensămintele oficiale au fost efectuate de autoritățile maghiare. Ele nu transpun decât un anumit grad de relativitate și subiectivitate. Se urmărea creșterea numărului populației de limbă maghiară. După recensământul din 1900, presa timișoreană își expune punctul de vedere față de modul cum s-a efectuat recensământul populației. Surprinde modul incorect prin care comisarilor însărcinați cu recenzarea, încadrau în actele oficiale pe români, ca fiind populație vorbitoare de limbă maghiară.³⁴

Progrese importante s-au realizat în ridicarea nivelului de instruire a populației rurale.

Pe calea sacrificiului, a dăruirii intelectualului spre binele comunității s-au ridicat școli în zeci de localități bănățene la începutul secolului al XX - lea.³⁵

Eforturile și sacrificiile materiale importante pe care le-a făcut populația Banatului istoric pentru menținerea în activitate a școlilor profesionale sau pentru susținerea financiară a școlilor comunale vor avea rezultate pozitive în creșterea numărului știutorilor de carte și în ridicarea nivelului cultural al locuitorilor³⁶.

Nu se poate nega și faptul că în același sens au convers și măsurile adoptate de autorități pentru extinderea rețelei școlare în ultimele decenii din secolul al XIX-lea. Chiar dacă obiectivul politic, de folosire a instituției de învățământ ca mijloc de impunere a limbii maghiare în procesul de instruire școlară, s-a accentuat după anul 1890, menținerea unei rețele școlare, la nivelul majorității localităților, a fost de natură să susțină răspândirea științei de carte.³⁷

Primul deceniu al secolului al XX lea a cunoscut o evoluție normală a sporului natural. Reducerea procentuală a sporului demografic, în comparație cu intervalul anilor 1880 – 1900, nu s-a datorat epidemiilor, ci emigrării unui

³³ I. Munteanu, *Banatul istoric*, vol. 1, ..., p. 389.

³⁴ *Drapelul*, Lugoj, I, 1901, nr. 3, din 6/19 ianuarie, p. 2.

³⁵ I. Munteanu, *Intelectualul în viața satului românesc din Banatul istoric la începutul secolului al XX lea*, în *Identitate Și Alteritate*, III, Editura Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 265.

³⁶ I. Munteanu, *Rețeaua școlară și știința de carte în Banatul istoric la începutul secolului al XX-lea*, în *Studii Bănățene*, Editura Mirton, 2007, p. 429.

³⁷ *Ibidem*.

număr foarte mare de locuitori și accentuării deplasării forței de muncă de la sate spre oraș. Între anii 1900 – 1910 populația rurală, a sporit cu numai 25.058 persoane, ceea ce echivala cu 38,6% în raport cu situația din etapa anterioară³⁸.

Creșterea lentă și moderată a numărului locuitorilor în mediul rural a avut ca și cauză importantă existența unui spor natural redus. Era larg răspândită în Banat mentalitatea ca într-o familie să se nască doar 1 sau 2 copii, pentru a nu provoca o prea mare divizare a proprietății. Erau destul de puține familii cu mulți copii în satele bănățene, în special acelea de câmpie. Insuficiența asistenței medicale la sate și dăinuirea unor vechi mentalități, de a nu recurge la tratament medical calificat, au determinat o rată ridicată a mortalității. Din aceste realități, nașteri puține, decese numeroase, a rezultat sporul lent al numărului locuitorilor.³⁹

Consemnările statistice referitoare la primul deceniu al secolului al XX-lea sunt edificatoare în privința realităților demografice din Banat. Cu atât mai mult cu cât a fost o perioadă lipsită de epidemii de amploare.

Populația românească avea o majoritate absolută în comitatul Caraș-Severin; o majoritate relativă în comitatul Timiș și o pondere importantă în unele zone din Torontal. Alcătuia un bloc etnic, relativ compact, în părțile răsăritene, sudice și centrale ale provinciei. Partea vestică și în special, câmpia bănățeană joasă era mai eterogenă sub aspect etnic.⁴⁰ În anul 1910, numărul românilor din Banatul istoric depășește cu 46.1% pe cel al șvabilor (germanilor); cu 58,2% pe cel al sârbilor; cu 68,1% pe cel al maghiarilor.

Într-un interval de trei decenii (1880-1910) ponderea locuitorilor, din mediul rural, cu știință de carte a crescut cu: 114, 5% în comitatul Caraș-Severin; 81, 3% în Timiș și 76,8% în comitatul Torontal. Pentru întregul Banat creșterea a fost de 83,3%⁴¹.

În anul 1910 locuitorii de la sate, care știau scrie și citi, reprezentau 50,6% din totalul populației și aproximativ 56,2% din totalul populației cu vârsta peste 6 ani în provincia bănățeană⁴².

Cu certitudine, datele incluse în recensămintele din anii 1900 și 1910 nu reflectă cu exactitate realitatea. Având în vedere ponderea locuitorilor de limbă maternă în structura generală a populației bănățene, numărul preoților și chiar al învățătorilor maghiari este exagerat de mare. Cu siguranță numărul persoanelor de limbă maternă română cu pregătire intelectuală era superior celui înregistrat în recensămintele oficiale maghiare. Cu toată relativitatea acestor informații

³⁸ I. Munteanu, *Banatul istoric*..., vol. 1, p. 291; apud *Magyar Statisztikai Közlemények*, vol. 1, 1902, p. 340-371; *Magyar Statisztikai Közlemények*, vol. 42, Budapesta, 1912, p. 343-373.

³⁹ *Ibidem*, p. 291.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 348.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, p. 430.

statistice, ele îngăduie totuși conturarea unei anumite imagini despre structura intelectualității aflate în Banatul istoric până la primul război mondial. În anul 1910, preoții români reprezentau 58,96 % din totalul preoțimii bănățene, iar învățătorii români 34,6 %; avocații 23,3 %; notarii 12,8 % (în Comitatul Caraș-Severin 33,6 %); medicii 9,8 %; farmaciștii 3,9 % etc.⁴³ Creșterea numărului intelectualilor români, a preoților și învățătorilor mai ales, va avea un rol însemnat în extinderea presei românești și afirmarea vieții culturale. Acești intelectuali, în special în lumea rurală, vor fi principalii răspânditori ai ziarelor, ai atragerii sătenilor spre citirea lor; au îndrumat și condus reuniunile culturale, corurile, fanfarele etc, au dat un impuls important manifestărilor culturale.

Ponderea preoților și a învățătorilor români de la școlile primare, care își desfășurau activitate, în cea mai mare parte, în satele românești bănățene, justifică roulul însemnat pe care l-au avut în viața acestor comunități. Ei reprezentau uneori factorii principali de impulsie și a progresului economic în localitate. O contribuție cu totul deosebită au avut-o preoții și învățătorii din satele românești ale Banatului istoric în apărarea instituției școlare confesionale române, în blocarea încercărilor autorităților locale de a statifica școala și de a impune limba maghiară ca limbă de predare.⁴⁴

C. Populația urbană

În orașe principalul factor al sporului demografic l-a constituit absorbția forței de muncă, pentru toate sectoarele de activitate și a tinerilor pentru instruirea școlară.

Structura populației din punct de vedere al limbei materne a locuitorilor, înregistrată în recensămintele oficiale periodice, pune în lumină aspecte deosebit de importante din realitățile comunităților urbane până în preajma primului război mondial. Trebuie reținut faptul că în perioada respectivă, Banatul istoric deținea o poziție importantă în politica economică a guvernanților maghiari, mai cu seamă în domeniul agrar, industrial, comercial. Din această perspectivă, centrele urbane bănățene aveau o însemnătate aparte. Erau, nu doar centre economice importante, ci și reședințe administrative de comitate sau plăși, de episcopate ortodoxe, catolice sau greco-catolice. Cuprindeau instituții publice și de învățământ, numeroase fundații culturale și spirituale, organizații profesionale⁴⁵. Rezultatul recensământului din anul 1910 atestă preponderența locuitorilor de limbă maternă germană în structura națională a populației urbane bănățene. Îi urmează, ca pondere procentuală, locuitorii de limbă maternă maghiară, sârbă, croată și română. A fost urmarea unei îndelungate politici oficiale de avantajare economică, administrativă, socială, culturală a etnicilor germani și maghiari, de marginalizare, în special al românilor. O precizare importantă se impune.

⁴³ *Ibidem*, p. 261.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 265.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 399.

Orașele bănățene au avut până la primul război mondial, o certă structură multietnică. Totuși, una sau două din cele patru naționalități dominau, procentual și numeric, structura populației: română în Caransebeș, română și maghiară în Lugoj; germană în Timișoara, Vârșeț; sârbă în Pancevo și Kikinda Mare; sârbi și maghiari în Becicherecul Mare. Structura complexă a populației în privința compoziției naționale a generat și în mediul urban cristalizarea aceluși spirit bănățean, fundamentat pe toleranță, înțelegere între oameni, respect reciproc al propriilor valori culturale și spirituale.⁴⁶

Decalajul pronunțat existent între populația rurală și cea orășenească, sub raportul componenței etnice, a fost consecința unei îndelungate politici a autorităților habsburgice și maghiare de a facilita elementul de origine etnică germană și maghiară, de a frâna stabilirea românilor în incinta orașelor. Satul bănățean, în special din comitatul Caraș-Severin, era net dominat de elementul etnic românesc, iar în comitatul Timiș aproape jumătate din populația rurală este de limbă maternă română. Populația rurală de limbă maternă germană era mai bine reprezentată în comitatul Timiș și Torontal, cea sârbă și maghiară în comitatul Torontal. În schimb, cu excepția orașelor Lugoj și Caransebeș, unde elementul etnic românesc era mai numeros, potrivit recensământului din anul 1910, celelalte centre urbane mari erau dominate de locuitorii având limba maternă germană (Timișoara, Vârșeț, Biserica Albă) sau sârbă (Pancevo, Kikinda Mare).⁴⁷

⁴⁶ *Ibidem*, p. 405.

⁴⁷ I. Munteanu, *Naționalitate și confesionalitate ...*, p. 214.